

PAN UČITEL

BYLO MI ŠEST LET, KDYŽ SE RODIČE ZAČALI RADIT, kterak to bude „se školou“. U nás školy nebylo a děti musely chodit na učení do města hodinu cesty vzdáleného. Ráno šly, večer přišly. Mně by se to chození bylo také líbilo; děti vypravovaly, jak po cestě skotačí, jak si v čas jahod a borůvek s cesty do dubiny zaskočí, jak chlapani po stromích lezou, a o rozličných hrách, jimiž se po cestě do školy a mezi polední hodinou před školou baví. — Rodiče ale měli z toho jiný rozum; pravili, kdybych celý den sama sobě ostavena byla, že bych zvlčela, a proto se uradili se strýcem, že mne dají do Chvalína, abych tam chodila do školy, a u paní kmotry že budu ve stravě. Sousedé mínili, že by mne rodiče neměli dávat do vesnické školy, že se ničemu nenaučím, ve vesnicích že nebývají tak cvičení učitelé jako v městech; ale rodiče zůstali při svém a s provoda bylo, když mne otec odvezl do Chvalína na učení. Myslíliť moji rodiče a nemýlili se, že k životnímu vzdělání mi lépe škola vesnická s řádným, svědomitým učitelem než škola městská poslouží. Znalit bezpochyby, že nejen v městě, ale sem a tam i v městečku hrává si učitel na pana profesora a dává si taktéž říkat od rodičů i od žáků, a v té důmince že se nesníží, jak toho třeba, k žákům svým, ani v mluvení ani v obcování; pracuje obyčejně napřed se zámožnějšími, a poněvadž, jak desátá a čtvrtá hodina padne, od učení přestává a pro děti nuznějších rodičů času mu nezbývá; v hodině, v privatě, za něž zvláště má placeno, odhaluje teprv tajnosti všelikera umění, dělá nejdůležitější úlohy, opravuje bedlivěji a mírněji všelike poklesky dětské. Však nižší městské školy bývají velmi přeplněné a těžko jimi k vyšším, prázdnějším třídám probřednouti.

Znala jsem školu jen dle pověsti, co mně o ní susedovic děti vypravovaly, a to bylo takové, že jsem měla před školou strach. K tomu i domácí přispívali, neboť jakmile jsem něco dokázala, hned mi vyhrožovali: „No, počkej, počkej, jen až přijdeš do školy, však oni tě tam naučí být tichou!“ a stará chůva chtěíc mne potěšit říkala: „Milá dušinko, to už jinak na světě není, učení je mučení,

to si musíme každý přetrpět. Já když chodila do školy, byla jsem bita jako žito!“ Slýchala jsem též poklasnou, ana se proti škole zpoužívala a vzdorně tvrdívala, že své dítě do školy nepošle; že sama do školy nechodila, že ač neumí ani číst ani psát, přec živa; a by její dítě umělo na modlitbách říkat a se podepsat, tomu že je tatík sám za několik zimních večerů naučí. Viděla jsem tutěž poklasnou, anaž jindy sama své dítě nemilosrdně prala a křikem a láním ku škole vyprovázela, byvsi k tomu úředně donucena. – Nebylo tedy divu, že jsem se školy bála co nějaké mučírny.

Když jsem první ráno v Chvalíně se probudila, zdálo se mi, že nikomu není tak zle na světě jako mně; plačíc jsem vstávala, plačíc se oblékala. Při snídání kázala paní kmotra tetě Anežce: „Až půjdeš pro maso, vezmi tu holku s sebou do školy, ohlášená už je!“ – Ve mně to hrklo, jako v hodinách; ale plakat jsem se před kmotrou bála. –

Paní kmotra byla žena rozšafná, dobrá, ale neměla ve zvyku cit svůj najevo dávat, takže kdo ji blíže neznal, za chladnou a bezcitnou ji měl. Ani s vlastními dětmi se nikdy nemazlila, ač by byla život za ně dala. Zvyklá na známé, přívětivé tváře a laskavý pohled rodičů, na starostlivost jejich, když mi cos chybělo, na políbení matčino a křížek večer, než jsem ulehla, nemohla jsem přivyknouti novým tvářím, které se na mne tak chladně, a jak se mi tehdaž zdálo, lhostejně dívaly. Měla jsem srdce jako v kleštích a pláč na kahánku. – Teta Anežka vzala košík a mně zavěsily mošinku se slabikářem přes rámě. Tu nemohla jsem se zdržet pláče, a když se mne kmotra ptala, co mi je, napadlo mi v úzkosti té vymluviti se na nemoc, jakž jsem to slýchávala doma, že to děti dělají. Řekla jsem tedy, že mne bolí žaludek. Ale paní kmotra byla žena moudrá, na očích mi poznala, že lhu, a zaklepajíc mi na rameno pravila s usmáním: „Nech ho bolet, však on přestane, a jen jdi do školy, k učení potřebuješ hlavy!“ – I zastyděla jsem se, Anežka chopila mne za ruku a šly jsme. – Dole u vrátek ale napadl mne strach, i chytila jsem se pilíře a že do školy nepůjdu. „No, tohle by byla čistá věc,“ začala Anežka, „pročpak tě sem rodiče dali, než abys do školy chodila?“ „Až zítra půjdu!“ prosila jsem. „Dnes jako zítra, škola zůstane školou; jen ty pojď, nikdo tě tam neukousne,“ broukala tetka. „Ale oni mne tam budou bít!“ vzlykala jsem. „Když

budeš hodná, nebudou tě bít, pan učitel je hodný. A nyní chutě, pojď, sice ti udělám hanbu a povedu tě na provázku do školy!“ Vidouc, že mi vše nic platno, šla jsem jako bez vůle, pro slzy neviděla jsem na cestu a přes každý kámen jsem klopýtala. – Bydlely jsme v starém někdy rytířském zámku, který stál na skále; při něm byl dvůr i veliká zahrada. Pod zámkem byl rybník zarostlý rákosím; od zámku okolo rybníka do půlkola táhla se vysoká stráň, při vrchu stála stavení, obklopená ovocnými sady a zahradami. Na protějším od zámku konci stráně na samém vrchu stál kostel, fara, škola a pěknější domky. Pod zámkem u rybníka při hrázi byl mlýn a pivovár a od pivováru táhly se dolů dolinou dvě řady domků a chalup. Šly jsme přes hráz, Anežka mi začala ukazovat, kde co je, kde kdo zůstává, kam pro to neb ono chodí; když jsme vycházely na stráň ku kostelu nahoru, docházely nás děti do školy jdoucí, všickni nás slovem božím pozdravovaly, každé se na nás ohlédlo a usmálo a já přestala plakat. „Vidíš, to jsou tvoje kamarádky!“ pravila Anežka. Přišly jsme před kosel, okolo něhož hřbitov byl, ohražen zdí. „No, vidíš, to je náš kostel! O sv. Jiljí je tu pout, a bývá tuto plno bud jako o jarmarce. Tamhle za kostelem je fara. Pan farář má krásnou zahradu a je hodný, když se budeš dobře učit, budeš smět do zahrady se podívat a dostaneš od něho ovoce. On má hodné děti rád. No, a to je škola!“ pravila, a stály jsme před jednopatrovým dřevěným stavením, ale velmi přívětivým. Zápraží bylo vydlážděné a před ním stála stará lípa. Z pravé strany vchodu byla před okny malá květinová, zeleným plotem ohražená zahrádka, což mne na domov upamatovalo, i ty vlašťovičky pod střechou. – Za školou bylo vidět sad. U práhu ležel vích slámy; teta mi přikazovala, abych si vždy obuv očistila, pan učitel že to má rád, když jsou děti čistotné. Srdce se mi třásló úzkostí, když jsem přes práh kráčela, ale plakat jsem se styděla. Vtom otevřely se postranní dvře a do síně vešel pan učitel. – Jak nás spatřil, pozvedl černou aksamitovou čepičku nad lysou hlavou, poděkoval na Anežčino pozdravení, a skloniv se ke mně, za ruku mne vzal, pohládl a velmi srdečným hlasem promluvil: „To je Bětuška, moje nová žačka, není-li pravda? Z té bude dojistá dobrá dívčina!“ – „Naši vzkazují uctívou službu a máte již s ní míti strpení, pane učiteli,“ vyřizovala Anežka. – „Jako s každým, panno Anežko!“

odpověděl pan učitel. – Anežka přikázavši mi ještě, abych poslouchala, poroučela se a odcházela, provázena panem učitelem přes práh. Co jsem pana učitele viděla a co na mne tak laskavě promluvil, odpadla mi od srdce všechna tíže. – Vždy mi doma u nás říkávaly děti, že je pan učitel ušňupaný, že má vestu a prsty samý tabák, že nosí pod paží rákosku, a když se rozzlobí, že zaskřípá zubami, že si položí dítě přes koleno a kam řče tam řeže. Učitel byl pro mne tedy člověk hrozný, ošklivý, a bála jsem se ho více než Mikuláše.

Ale jak zcela jiný byl pan učitel chvalínský! Vlasy jako sníh bílé splývaly mu až po límec, temeno hlavy měl lysé, přikryté obyčejně černou čepičkou. Tvář měl hodně vráskovitou, ale pěknou, přívětivou a modré jeho oči se na každého z nás tak laskavě dívaly, že jsem z něho oči spustit nemohla. Na šatu neměl pan učitel ani chmýrka a pod paží si nesl knihu. – Když Anežku přes práh vyprovodil, vzal mne za ruku a vešli jsme do školní světnice. Pan učitel posmekl a děti všechny jako jedno vstaly a pana učitele pozdravily. Vlídne jim poděkoval a ptal se jich: „Jste tu všechny, moje děti? Nikdo z vás neschází?“ – „Nikdo,“ ozvaly se děti jednohlasně. – „To slyším rád. Nyní vás bude o jednu víc; tuto přivádím sobě novou žačku a vám družku. Doufám, že se budete s Bětuškou dobře srovnávat a že ji budete mít rády?“ pravil pan učitel, ukazuje na mne. – „Budeme!“ ozvala se děvčata a hned se na mne přívětivě usmívala. – Chlapci se na mne dívali, ale neříkali nic. Potom posadil mne pan učitel do třetí lavice vedle pekařovic Barušky, zeptal se, co všechno mám s sebou, a vida knížku, ptal se, umím-li již číst, a ukázal mi, kam si mám mošinku klást, jak mám sedět, a vstoupna zase před lavice, smekl čepičku a ruce slože pravil: „Dítky, modleme se!“ Dítky, čekající již na to vybídnutí, všechny slušně povstaly a sepjavše ruce na kříž nábožně pohlédly a zrakem tamo upřeným říkaly mírným hlasem kratičkou modlitbu, kterou pan učitel, též ku kříži obrácen, předříkával. Vidouce takto jeho opravdovou nábožnost, tvářili jsme se všickni po něm, aniž komu na mysl přišlo mezi modlitbou se ohlížeti, rozprávěti, tím méně dováděti. Někdy, zvláště když jsme se připravovali ke svaté zpovědi aneb ku sv. přijímání, pokleknul před křížem a předříkával nám krátké sice, ale dojemné modlitby. Po modlitbě

následovala píseň buď obsahu nábožného aneb podněcující k učení, k mravnosti, k pilnosti; načež jsme začali se učit. – Ohlížela jsem se chvílemi po rákosce, po oslovské lavici, po pytlíčku s hrachem, na němž prý děvčata klečívají, po černé tabulce a po jiných strašidlech, ježto jsem si z domova přinesla. Ale ve chvalínské škole nebylo ani oslovské lavice, ani rákosky, ani černé, ani jiné potupné tabulky. V čele světnice, na bílé stěně, visel pěkný obraz „Kristus, jak žehná maličkým“; nad stolkem pana učitele visela podobizna císaře pána a vyobrazení města Prahy, a na poboční zdi visela mapa Čech a v rámci za sklem čistě napsaná mravná průpověď, obyčejně každý týden jiná. V pondělí totiž vyvěsil pan učitel při krasopisání předpis ten, který v celém předešlém týdnu byl nejpěknější. Psali jsme při krasopisu vždy toliko jednu průpověď. Napřed ukázal pan učitel jednotlivá, buď těžší aneb snad méně známá písmena, kteréžto jsme po něm psali na tabulkách a v sešitech svých; též slova celá napsal zprvu, a prohlednuv hnedle všem písařům práce jejich, shledal, že to půjde, a napsal konečně celou – avšak jen jednu a krátkou průpověď. Bývalyť průpovědi ty vždy užitečné, a poněvadž byly krátké a my je po celou hodinu psali, při čemž nám neustále pan učitel po ruce byl, hluboce v paměti nám utkvěly. Kdo tedy tu neb onu průpověď nejpěkněji napsal, tomu stala se ta čest, že dal pan učitel písmo jeho za sklo, kde zůstalo až zas do druhého pondělí. –

Nedaleko dveří v koutě byly zelené kachlové, starodávné kamna, ale v zimě vydávaly příjemné teplo. – Na protější straně světnice bylo tři oken, skrze něž bylo viděti na zámek, za zámek na zelené návrší a borový lesík. U kamen stála almara, v níž byly spisy, knihy a jiné vyučovací úpravy a pomůcky. Když pan učitel prvníkrát almaru před mýma očima otevřel, štochla mne Barča loktem, a ukázavši hlavou do almary na knihu v červených deskách se zlatou řízkou a okrasami, šeptala mi: „To je ta zlatá kniha!“ – „A kde je černá?“ ptala jsem se jí. – „Černé my nemáme. Do zlaté knihy zapíšou se ty nejhodnější a o zkoušce se čtou nahlas a potom dostanou od pana vikáře obrázky a knížky!“ Ale v též skříni spatřila jsem také všeliká zvířátka: veverku, kolčavu, tchoře a jiná mnohá, ano i ptáky, kterých jsem posud neznala. Stáli, seděli tam. Však to mi hlavu mátl. Jak jsou tam živi? Proč nejsou venku? To mi

divné bylo a chtěla jsem se již Barči ptát, když vtom pan učitel, čta s malými „o veverce“, šel a vyndal z almary veverku, sedící na pařízku, a ukazoval ji, vypravuje a tázaje se o její podobě, potravě, povaze a způsobech života. Tu jsem teprv zpozorovala, že nejsou zvířátka ta živá, ale jen vycpaná. A když na otázku pana učitele: „Což se vám, dětičky, na veverce nelíbí?“ já odpověděla, že všecko pokazí a rozkouše, a on s tou mou odpovědí spokojen jsa ji opakoval a dětem vykládal, tu já oblažená usednouc, nespustila více s něho ani oči ani uši, po celé vyučování jen myšlénka na zlatou knihu a touha: kýž bych v ní už zapsána byla, vytrhovala pozornou mysl mou. Když jsem přišla ze školy domů, ptala se mne Anežka: „No, ukaž se, jsi-li celá, jestli tě tam kousek neukousli?“ – Neřekla jsem nic, jen jsem se usmála. Odpoledne ale bez pobízení jsem vzala mošničku a s chutí do školy pospíchala.

II

Bylo nás dětí ve škole čtrnácte lavic; osm lavic chlapců a šest lavic děvčat; v prvních dvou lavicích seděly, co měly tabulky a slabikáře. Když větší psaly, vybírajíce ze čteného buď podstatná jmena neb časoslova a jiná, aneb jiné příklady na pravidla mluvnická čili pravopisná, aneb početní úlohy pracujíce: učil pan učitel menší děti písmena znát, v složky a slova skládat; počítat s kuličkami, ano i s kroužky a fizolemi, učil je zvířata a květiny jmenovat, popisovat, rozeznávat; při čemž se však obyčejně dítky tím způsobem zúčastnovaly, že co na zvířatech, bylinách samy našly, pan učitel pochválil a potřebné doplnil; načež povídané napsati a přečítati musely. S malými musel milý náš učitel zvláštní trpělivost míti, neboť jak se poučily, štěbetaly a hrály si, překážejíce větším v učení. Avšak ihned pomáhal a výtržnost zamezoval, dal jim kreslit buď písmenka buď cifry, jež právě jmenovat se naučily, aneb jim sám nakreslil čárkami: stoleček, stolici, domek, pejska a podobné věci. Štěbetaly sice mezitím některé, ukazujíce sobě vespolek práce své a vyčítajíce si chyby, to ale větším nepřekáželo, a mělo-li se s většími něco důležitějšího a těžšího pracovati, odešli maličcí, jak se poučili, domů.

O rok později přišel mladý pomocník, který učil malé děti ve zvláštní světnici. Já seděla v třetí lavici, neboť jsem již uměla dosti obstojně číst, začínala jsem psát a počítat jsem znala do dvacíti, když jsem do školy přišla. Ačkoli jsem hned na začátku mezi čtenáře přišla, přece z pana učitele jsem nespustila ani zraku ani sluchu, když učil on číst. Byl mi způsob jeho zcela nový. Napsal totiž hlásky, na př. *m*, a napodobil mumlání medvědovo a vypravoval o něm, což i děti dělaly; pak k té mumlavé souhlásce připsal buď *a*, buď *e*, buď *i*, aneb *o*, a děti hned čtly *ma*, *me*, bez slabikování, píšíce spolu na svých tabulkách. Měl také písmenka na tabulkách nalepená, která děti vyhledávaly a do složek od něho vyřknutých skládaly. Jaká to bývala radost, jaký řehtot, když takto na tabulce byla *má ma*, aneb *tá ta*, aneb *ko tě*, neb *ja ho da*, aneb něco jiného, co děti zajímalo! S jakou radostí, s jakým smíchem si to každé to pouzdrátko na svou tabulku křídou aneb rafijí psalo! To mi bylo zcela nové a já upřímně spolu se smála, a v radostných posuňkách překvapených maličkých sebe samu viděla, ač jsem se tomu tak neučila. Neboť když mi byly čtyry léta, přinesla mi matka z jarmarku tabulku, na níž byl lístek, potištěn černými literkami; nad nimi byl vymalovaný červený kohoutek. „Tu máš tabulku, když si pamatuješ písničky, můžeš si pamatovat i písmenka,“ pravila mi matka. V sousedství bydlel pan strýček, tak ho všickni volali, ačkoliv nebyl nikoho strýcem, také o něm povídali, že umí víc než chleba jíst. K tomu jsem druhý den šla tabulkou se pochlubit, a on sám se nabídnul, že mne naučí literky znát. I naučil mne je znát, potom dohromady skládat v slabiky a ze slabik skládati slova; tak jsem se hravě a pomalu číst naučila. Přitom jsme také zároveň psali a na velikých olověných knoflíkách, co měl na modré kamizole našité a u dlouhé vesty s velikými kapsami, učil mne strýc počítat. – Ale v letě málo jsme se učili, více mne vodíval po zahradě, učil mne, jak se který strom jmenuje, dívali jsme se, jak včelky pracují, aneb jsem s ním v květné zahradě pracovala, maličkou motýčkou okopávala a zalávala z malé konevky. Práce moje za mnoho nestála, ale těšila mne, a strýc měl též ze mne radost. – V zimě jsme se více učili, a když jsem byla hodná, ukázal mi strýc knihu, ve které bylo mnoho krásných ptáků a květin; povídal mi také někdy pohádky a učil mne zpívat. Rodiče však mysleli, že to tak

jen hračka a žádné opravdivé učení, že do školy přece jen musím. Dali mne tedy do Chvalína, jak jsem později se dověděla, na radu strýcovu, který slyšel, že je tam hodný učitel. — Když mne pan učitel po první vyvolal, abych čtla, rychle jsem vstala, ale tu mi napadlo, že mne budou všickni poslouchat, i zapálila jsem se a nemohla slova ze sebe vypravit. I povzbuzoval mne pan učitel laskavými slovy: „Neboj se, Bětuško, a byť jsi i dobře číst ještě neuměla, nemusíš se za to stydět. Učeným se nikdo nenarodil, každý se musil teprv učit, a když jsem já byl tak malý jako ty, také jsem ještě číst neuměl.“ Osmělená těmi slovy pustila jsem se do čtení, a když jsem dočtla, pochválil mne pan učitel, že to šlo dosti dobře. — Tak byl k nám, ke každému laskav a k učení chuti nám dodával. — Předměty učení měly jsme, jaké jsou obyčejně v normálních školách: čtení, psaní, počty, mluvnici, náboženství. Mimo to vypravoval nám pan učitel týdně alespoň jednou některý děj z historie české. Činíval to obyčejně za odměnu, buď že jsme pozorny byly, aneb když v nehodě žádný školy nezanedbal, aneb že jsme uložené práce všechny pořádně zhotovily, a podobně. A my větší, které výslovně určil, musely jsme doma, co a jak jsme pamatovaly, napsati a ve škole jeden neb druhý, jak koho určil, z napsaného čísti; čímž se nám ovšem při stálých jeho opravách a doplňcích vlastenecké děje hlouběji, úplněji a dokonaleji do paměti vstípily. Také jsme měli dvakrát v témdni učení zeměpisné. Ale jak? Čistý papír rozprostřel pan učitel na tabuli a na tom papíru poznenáhla nakreslil před námi podobu vlasti, hranice nejprv zelenou barvou — křídou, protože jsou to prý hnedle vesměs lesnaté hory; pak jedna řeka po druhé, též (jezera a) rybníky, ovšemže modrou křídou, přibývaly a konečně na těch řekách (a jezerech), u lesů a pat hor stavěly jsme červené vesnice, zámky, městýse, města, pevnosti, až i hlavní město Prahu. Také jsme si musely krátká poznamenání psát toho, což při jednotlivých těchto věcech nám vypravováno. Na toto učení jsme se zvláště těšily; neboť věděl pan učitel velmi mnoho a krásně o kroji a životu obyvatelstva, o tvaru a úrodnosti jednotlivých krajin povídati a nejvíce ze své vlastní zkušenosti; poněvadž větší část Čech sám byl prošel a prohledl. Neopomenul spolu vybízeti k cestování, netoliko ty, kteří budou řemeslníci, nébrž i ty, kteří pluhem vzdělávati budou role otcovské. Ani zpěv

nebyl v naší škole v podruží. Ačkoli jsme každý den na počátku školy i po škole, ano i mezi vyučováním, přecházejí od jednoho předmětu k druhému, jako na zotavení, písně zpívaly, při nichž pan učitel houslemi přizvukoval, nicméně jsme měly dvakrát do téhodne vesměs všecy řádné cvičení ve zpěvu, kteréž obyčejně půl i tři čtvrtě hodiny trvalo. Učily jsme se tehdaž děvčata diskantovým, chlapci altovým notám (vyjma zpěváky); učily jsme se je číst i psát, terce, kvarty, kvinty, sexty bráti; nové písně zpívaly jsme obyčejně dvojbhlně. Školní písně naše mívaly dvě, tři, nejvš pět slok. Než učily jsme se i chorálu. Dva zpěváky, v notách i v hlasu bezpečné, diskantistu a altistu, postavil před nás, těm nejdřív jednotlivým, pak v souzvuku dal zpívati několikrát nový nápev; my nato nejprv děvčata, pak hoši (ti s altem, my s diskantem spolu), pak i společně celá škola pokoušely jsme se, dívající se do svých not, o novou píseň, až to šlo. Učitel buď stál před námi, aneb chodil mezi námi s housličkami v ruce, aby při nejasném aneb hlubším ozvaném pronikavém zvuku struny i naši chybu napravil. Že jsme s chorály nezačaly, nébrž co s vrchem dokonalosti končily, nemusím snad ani připomenout. Třikrát v témdni měli po škole hudební hodinu chlapci, co na kruchtě hráli a zpívali. I já se učila později zpívat i hrát na klavír, ale po třech letech řekl mi pan učitel: „Nemož se s tím, Bětuško, nech toho, z tebe nebude nikdy zpěvačka, ani muzikantka, spíše by z tebe byl dobrý študent, kdybys chlapcem byla! Vynalož ten čas na něco užitečnějšího!“ Poslechla jsem ho. Ve čtvrtek scházívaly jsme se do zahrady a pomáhaly jsme panu učiteli při práci; což nám bylo velmi užitečné, neboť nám při práci ustavičně vykládal, proč se to tak a ono jinak děje a jak která květina a strom se jmenuje, a rozličné věci z přírodopisu nám povídal. – Větší chlapce učil pan učitel i štěpovat a malou školku měl při sadě; také včely ve dvou úlích pěstoval a často nám o nich povídal, zvláště pracovitost jejich za příklad nám dával. Říkávala jsem někdy, když jsem to neb ono jmenovat slyšela: „To já už vím, to mi strejček také povídal,“ a pan učitel ptal se mne na strejčka, a já vypravovala o něm; povídal jsem, že mi říkával: „Pamatuj si to, Bětuško, a děkuj každému, kdo tě něčemu dobrému naučí“; což i pan učitel pochválil a potvrdil slovy svými. Po práci přinášívala nám stará paní učitelová chléb a mléko, anebo

nám pan učitel načesal ovoce. V neděli odpoledne po požehnání chodívalo nás, co jsme se sešly ze žáků i z opakováků, s přemilým panem učitelem na procházku, a to nám celou cestou povídal: tu byli mravenci na cestě, a povídal nám o nich; tu pták, tu motýl, tu pole, tu rybníček, při všem a všudy nás poučoval. – Jednou jsme šly špatnou cestou okolo suchého vrchu, pod nímž stál močál. I zastavil se vůdce náš a pravil: „Vidíte, dítky, kdyby tu ten močál hospodáři vysušili, měli by o kus dobrého pole víc; kdyby tento holý vrch třechněmi posázeli, měla by obec za několik let několik set zlatých užítku, a kdyby si tu cestu spravili, nemuseli by koně týrat, vozy lámat a o čtvrt hodiny byli by dříve na místě. Pamatujte si, vy chlapci, až někdy hospodařit budete, co vám tuto řekl starý váš učitel!“ – Nejčastěji s námi chodíval na jedno návrší, s kterého na všechny strany daleko viděti bylo do kraje. A aj, tu učil nás znáti úhly země, jmenovati polní lány ve vůkolí, jmenovati vesnice všechny, ježto jsme odtud mohly spatřiti; ukazoval směr, v kterémž to neb ono znamenitější město leží a jež jsme na mapě dobře uměly hledati; vypravoval nám o dějích a zvláštnostech hradů, vsí a krajin, na které jsme hleděly; upínal pozornost naši na vrchy v dálce se buď modrající aneb černající, a kdo z nás ten neb onen vrchol nejdříve znamenal, pochválil bystrost zraku i pozornost jeho a pojmenoval je k obecné všech radosti. Tenkrát jsme i hry své nejraději provozovaly, při kterýchž ovšem i milovaný náš učitel se zúčastňoval, obyčejně buď sám aneb jedním z nás je řídíval. Tu jsme z velkého kamene učinily sobě kazatelnu a radostně, co kdo uměl, deklamovaly, což i pan učitel spolu s námi činil. Tu jsme u nohou jeho usednuvše písně naše školní u velkém roznícení prozpěvovaly, takže jimi okolí se rozléhalo, a lid z nejbližších vsí vycházel do polí a zahrad, aby nás poslouchal. O, kterak jsme se na neděle a svátky těšily, kterak nás nastalý dešť aneb vítr zarmoutil! Na takovémto výletu častěji i pan kaplan s námi býval, kterýž pak k rozmnožení veselosti naší buď mléka aneb višní aneb jiného ovoce nám nakupoval. Procházky takové bývaly nám milejší než kdovíjaká jiná zábava. – Ano, pan učitel trestával nezbedné děti tím, že buď nesměly do zahrady aneb s ním na procházku. A jakkoli bychom často bývaly trestu zasluhovaly, – ale on nás přece málo a nerad trestal. Tresty pozůstávaly obyčejně

v mírném opisování některé průpovědi, znějící o vině opisovače, – aneb musel vinník ve škole přes oběd zůstat, aneb že nesměl jak již povědíno do zahrady a s panem učitelem na procházku. Mnohý by byl raději citelný než takový trest vydržel. Před školní hodinou bývalo ve škole jako v úle, ale jak pan učitel vkročil, hned se stalo ticho jako v kostele. Nekřičel na nás ani nám nehrozil, mlčky se po nás po všech podíval, ale tak jaksi, že jsme usedly jako pěny, mimovolně oči sklopily a ruce na lavice složily. Málo zakazoval, ale co zakázal, nesmělo se dělati. Žalovat jeden na druhého jsme nesměly, toho nestrpěl, a jen tenkrát směly jsme vztýčením ruky hlásiti se, když kterému z nás souseď v učení překážel. Partiky, nadávky, posmívání se jeden druhému pro neduh tělesný, neb cokoliv podobného, jak mezi dětmi bývá, zapovídalo se přísně. Také netrpěly se dětem nezpůsobné návyky, jichž mezi námi rozličných bylo, že jim některý žák dlouho neodvykl. – Já se mžhourat naučila, moje souseďka vytahovala si ustavičně prsty z kloubů, až je měla tak ohebné, že je nazpět dlaně obrátit mohla a „stoleček udělat“, jak to děti jmenovaly, dovedla. Jeden ze žáků při psaní ukazováček levé ruky mezi zuby držel; druhý hubou stříhal; třetí zase zuby skřípal, a takových a podobných nezpůsobů bylo i mezi většími. Ale všechny nás tomu moudrý vychovatel náš odnaučil, dílem trpělivým napomínáním, dílem hrozbou, že se na nás hněvati bude, když nezpůsobům těm neodvyknem, pro které bychom někdy v posměch a ošklivost před lidmi přijíti musily. Ráno když jsme měly jíti do kostela, dovedl nás tam, a uspořádav a napomenuv nás, abychom se nábožně modlily, zpívaly a tiše se chovaly, šel na kruchtu. Byl též ředitelem kůru a měl k ruce větší žáky a některé selské synky, svoje vyučence. On sám hrával na varhany. Podivno, že se mohl na nás spolehnouti, že až na některé malé, které však nikdy do kostela nenutil, tiše a slušně chovati se budeme. Však nás také hned po mši svaté za zpěv a chování naše v kostele, ježto v zrcátku před sebou na varhanách upevněném alespoň zčásti pozoroval, buď pochválil aneb pokáral. Kdo se několikrát v kostele neslušně choval, ten tam na nějaký čas nesměl. My pak samy mezi sebou kárávaly nepokojných, nenábožných rejdílků nechtíce pana učitele zarmoutiti. Všichni měli jsme písničky, každý svůj sešitek s pěknější obálkou; každý znal dokonale nápěv; my zpívali v dvou-

hlasu a dospělejší výrůstkové a lid doplňovali hlubšími hlasy náš zpěv dětinský. Kvůli našemu zpěvu i ze vzdálenějších vesnic a cizích osad přicházel lid k nám na služby boží, a často zastavil se cizinec před chrámem, naslouchaje zpěvu našemu, a nás z kostela jdoucí chválil; což my ovšem s panem učitelem nikdy sděliti neopomenuli.

Každé ráno, jako když jsem po prvé do školy přišla, ptával se pan učitel před učením, jsme-li všickni; chyběl-li který, hned se ptal, kde je, a byl-li nemocen, neopomenul navštívití jej, a viděl-li, že je choroba značná, domlouval rodičům, aby pro lékaře poslali, což oni ovšem ne velmi rádi učinili, an lékař skoro hodinu cesty bydlel. – Byltě pan učitel učiněná dobrota a láska jak k nám, tak i k lidem. – Kdo jaké rady potřeboval, jakou stížnost měl, kdo prosbu jakou neb žádost napsanou míti chtěl, každý jen k panu učiteli, ten poradil a posloužil každému pocivě nežádaje odměny. Jen v tom poslechnout ho nechtívati, když jim mnohdy dobré rady dával, co se jich živnosti týkalo, to měli svůj rozum, ač k své škodě. Vůbec byli pan učitel i paní učitelová ve vážnosti u lidu; paní kmotra říkávala, když se kdo zmínil o paní učitelové: „To je dokonalá žena!“ My školáci a školačky měli jsme starou paní také rádi. Měla šedivé vlasy, ale červené tváře, oči přívětivé a pracovala a běhala celý den po domě jako čemerka. Nosívala vždy bílý čepeček s modrou pentlí pod bradou zavázaný, na krku tmavý šátek, v letě soukenný kabátek, v zimě kožíšek, ve všední den kanafasovou sukni a širokou, na celé kolo zástěru s kapsami. Jako pan učitel vždy čist byl, tak také paní učitelová, jako by ji ze škatulky vytáhl; a tak i po domě všude čisto jako sklo. – Říkávalat: „Čistota poloviční zdraví.“ – Když viděla, že některý ze žáků do školy jde neučesaný, neumytý, hned se ho ptala, proč není umyt a učesan? Jestli se dítě vymlouvalo, že ho matka neumyla, říkala mu, že se může samo umýt, a hned mu podala vody i hřeben a ukázala mu, jak se má spořádat, a doložila, že je dost schopné, aby si to samo udělalo. Druhý den přišel žák ten jistě umyt, buď že sám se umyl, buď že se doma o tom zmínil, a matka zahanbena jsouc, jej spořádala. – Abychom se mezi učením nevyprošovali ven, měli jsme po každém delším předmětu chvíli svobodnou. Šli jsme obyčejně ven se napít; jak nás stará paní slyšela,

vyšla z kuchyně se žbánkem plným vody a se sklenicí, nechtíc nás pustit ke studni, abychom tam nespádli. Přitom se nás obyčejně ptávala na rodiče, a jsou-li zdraví; řekl-li kdo, že mu stůně matka, hned paní učitelová se začala vyptávat, co jí je a mají-li, čeho by potřebovali, jestli by si něčeho nepřála, což obyčejně dítě všechno povědělo. Když se na všechno vyptala, pozdravovala nemocnou a vzkázala, že ji navštíví; druhý den povídala nám dcerka neb synek: „Hleďte, včera byla u nás paní učitelová a přinesla mamince dobré jídlo, maminka nám potom také kousek dala!“

Od chudých dětí nebral pan učitel žádného sobotálesu, knihy a papír zaopatřil jim od velebných pánů a říkával: „Jen chodte do školy a uče se pilně, a já vám rád zaopatřím a vyžádám, čeho budete potřebovati.“ – Bylit mezi námi zvláště dva chudí sirotci, chlapci, jimž rodiče jeden den a jednu hodinu na cholera zemřeli. Měli jen starého dědečka, chudého záplatkáře, který sotva sebe uživil. O ty dva chlapece staral se pan učitel jako otec; dostávali šat, stravu, učení, všechno zdarma, a ještě se s nimi dědeček přiřivil. Pan učitel věděl, že je pan farář dobrosrdečný člověk, panna Faninka, sestra jeho, že je dobrá hodina, pana pátera znal co lidumilného a na paní zámeckou (jak paní kmotru jmenovali) mohl ve všem spoléhati; nebyla tak chladná, jak se dělala. Chlapci se velmi dobře učili a byli i jinak poslušní a pořádní, pan učitel je měl rád a říkával: „Snad se na nich dočkám někdy radostí!“ A dočkal se radostí na nich. Z jednoho stal se dobrý truhlář a druhý měl též řemeslníkem se státi, že však neobyčejné schopnosti k hudbě ukazoval a žádost jeho byla státi se hudebníkem, nebránil mu v tom moudrý pěstoun, řka: „K čemu má člověk chuť, v tom i lépe prospěje.“ Cvičil ho sám, pokud síla stačila, a potom se přičiněním přátel do pražského konservatoria dostal. Stal se z něho výborný hudebník a došel později skvělého zaopatření v cizině, čeho se ale pan učitel nedočkal.

Vdova po zemřelém synu pana učitele zůstávala i s dcerkou ve škole; učila nás děvčata ženským pracím. Odměnu za své přičinění brala jen od několika zámožnějších, kteří drůbeží, obilím aneb vařivem, málokterý penězi jí spláceli. Za chudá děvčata platil pan farář, který též len na přízi, kůzele a vřetena, roubelce a vlnu k pletení punčoch, jehlice, jehly, nítě, náprstky, plátno a kanafas k šití zjed-

nal a zaopatřil. Punčochy, rukavice, sukně, šátky, košilky takto námi zhotovené rozdávaly se spolu s obuví na sv. Mikuláše chudým pilným dítkám; při čemž se obyčejně celá osada sešla, zvláště ženské, dílem ze zvědavosti, aby viděly a slyšely dívky dárky podělené jásati, dílem aby shlédly a posoudily práce naše, při které příležitosti neopomenuly chválit a díky vzdávat neunavené vdově, která tak pěkným věcem nás naučila. Byla to velmi upřímná paní a měly jsme ji rády, při práci nám buď povídala o věcech hospodářství se týkajících, co nám prospěšné býti mohlo, buď nám čtla některou pěknou povídku, aneb z nás některá předčítala, pletouc přitom punčochu. Někdy přišel k vyučování v pracích také pan kaplan, někdy i pan farář; každé dílo prohlíželi a pro každou malou dělnici slovo povzbuzující i potěšující měli. Často přicházel k nám pan učitel, a tu buď poslouchal a vykládal, co některá předčítala, aneb pěkné domácí pověsti nám povídal, anebo hádankami, jichž na sta sepsaných měl, mysl naši bystřil a nás rozesmával. Někdy prosívala vnučka: „Dědečku, zahrajte nám některou píseň!“ – a dědeček, pan učitel, laskavě na vnučku se usmál, sednul ku klavíru a zahrál nám některou národní píseň a my zpívaly; zvláště rád hrával „Osiřelo dítě“, při kteréž se nám obyčejně oči slzami zalívaly! Měla-li paní učitelová pokdy, přišla mezi nás, sedla do široké sesle, ruce složila do klína a oči upřela na pana učitele a to bývala tvář její jako ozářena, a když pan učitel hráti přestal, přistoupil k ní a buď jí ruku podal aneb ji po hlavě pohladil. – Někdy jsme v zahradě pomohly okopávat, plet, někdy Mária na bělidle plátno polívat, což nám potěšením bylo největším. Paní učitelová nám vždy říkala: „Jen vy se učte, děvčata, takovým pracím, jestli to nebudete muset samy dělat, budete umět poručit; což také každý neumí!“ – Po práci dostaly jsme vždy dobrou svačinu. – Pan učitel měl ve své skříni mnoho krásných kněh, z nichž i nám půjčoval, měl mnoho květin, zvláště kamenů; ale čeho jsme se z počátku bály, byla umrlčí hlava, kterou měl na skříni ležeti. Každý týden dostali jsme báseň, kterou jsme potom, když jsme se jí nazpamět naučili, přednášet museli. Když jsme se dobře učili, ukazoval nám některé věci ze své přírodovědecké sbírky a jmenoval nám je a jednou nám i umrlčí hlavu na stůl postavil a museli jsme ji vzít do ruky – až posud tkví okamžik ten v paměti mé.

Šest let byla jsem v Chvalíně, a čemu jsem se tam naučila, to mi zůstalo dobrým základem dalšího učení; a nejen já, ale všickni, kteří jsme tam do školy chodili, na pana učitele s vděčným srdcem pamatovat budeme. Naučit nás milovati Boha, vlast a bližního jako sebe samého, a i méně schopní tolik vědomosti nabyli, co každému k živobytí nevyhnutelně třeba. — Vystoupila jsem z chvalínské školy o celoroční zkoušce přede žněmi. Mívalit jsme každý rok dvě zkoušky, jednu v postě, druhou o sv. Prokopě, po každé mohli žáci dospěvší k dvanáctému roku vystupovati ze školy. Ale zkouška o sv. Prokopě bývala slavnější, poněvadž k ní pan vikář a mnoho kněžstva z vůkolí, úředníků a více osadníků přicházelo. My pak také školu sobě květinnými a obilními věnci a rozmanitými ratolestmi ozdobily. Nejprvé zkoušel pan katecheta a pan učitel, pak pan vikář a mnoho se zvláště těch mladších a slabších tázával; posléze předvolali se ti z nás, kteří ze školy měli vystoupiti, a tu žádal pan vikář všecky přítomné hosty, aby sami tázali a přesvědčili se, zdali jsme pro obecný, společný život dosti vycvičení. Duchovní pánové, tážíce se nás o různých věcech náboženských, země-, přírodo-, dějepisných a o povinnostech občanských, dodali druhým hostům chuti, a hned se tázal lékař o některých zdravotných pravidlech, tu pan hospodářský úřední o něčem z hospodářství a pan obroční dal si o obilí, pan starý o pivu, kramář na lokte a kusy v různých penězích počítat; sousedé pak dali si číst a psát; načež pan vikář vybídnul nás, abychom napsali seznam vydání a příjmů hospodářských, a vida, že v tom sběhlí jsme všickni, pokynul, bysme děkovací list našemu dobrému učiteli ještě zde před vystoupením složili. Když jsme práce své, ten i onen v jedensmysl a upřímně znějící předčítali, hluboce dojatí hosté ohlíželi se po pilném učiteli a moudrém vychovateli našem, ale on tam nebyl; mezi prací naší tiše, aniž od koho pozorován, vyšel; neboť nedala mu skromnost poslouchati díků našich.

III

Nemohla jsem na Chvalín zapomenout; a často ještě z domu jsem tam docházela, a když jednou za rok pan učitel nás navštívil, byl to pro mne svátek. — Ale potom přišla jsem z domu a šest let

v Chvalíně jsem nebyla. Po šesti letech přijdouc domů na návštěvu, ptám se hned, co dělá učitelovic rodina. Pravilo se mi, že stará paní umřela, vnučka že se vdala a pan učitel že stůně. I nedalo mi, chtěla jsem ho ještě jednou vidět a druhý den jela jsem do Chvalína. Když jsme přijeli k onomu suchému vrchu, pod nímž močál býval, nebyla bych se tam poznala; neboť byl celý ten vrch stromky posázen, močál vysušen, cesty všude spraveny, okolo cest také stromy nasázené; zkrátka, krajina okolo Chvalína stala se mnohem přívětivější. I ptám se vozky, jak to přichází, a ten pravil: „Teď je to zde všechno jinačí, než to bývalo za starých hospodářů, – dříve ne dbali o nic, raději všechno propili, ale co jsou ti mladší hospodáři, to jsou jiní chlapíci. A to je všechno to, že tu mají hodného učitele; dříve neuměl nikdo ani svého jména podepsat, a teď vám zná ta mládež psát jako nějací písaři.“ Vzpomněla jsem na rozmluvy pana učitele a přála si, aby každé zrnko, co zasil, do půdy dobré bylo padlo. Vjeli jsme do zámečku, paní kmotra přijala mne s radostí, ale hned mi řekla: „Holečku, přijela jsi k smutné slavnosti, pan učitel má dnes pohřeb!“ Ustrnula jsem leknutím. Já se tak na něho těšila, a už jsem ho neměla vidět než mrtvého. – „Co mu milá jeho žena umřela, od té doby nebylo v něm života, jako by mu žíly podtál. Chřádl, až předvčirem tiše, jako by svíci zhasil, skončil – v Pánu zesnul. Bylo nás tam několik při jeho smrti, se všemi se rozloučil a žákům svým že zanechává svoje požehnání, aby nezapomněli na jeho slova.“ Tak mi paní kmotra vypravovala a obě jsme plakaly.

Odpoledne šly jsme do školy, kde nás nevěsta a vdaná dcera její přijaly slzíci. Ležel v rakvi stařeček ten milý, jako by spal, blažený mír rozpoložen byl po pěkné jeho tváři, kterou jsme nikdy rozhněvanou neviděli, bílé vlasy splývaly mu na černý rubáš a ruce, které nás nikdy rády netrestaly, nébrž jen žehnaly, složené ležely přes prsa, držíce křížek. Okolo těla všude byly zastrkané obrázky a květiny, dárky to vděčných žáků a žákyň. – V sednici, na záspí, všude stály davy lidu. – Tu náhle rozstupují se lidé a do světlice přikvapí dva mladí muži v pocestném oděvu. Oba vrhají se na rakev a plačíc líbají čelo a ruce svého dobrodince. Nemohli se od rakve ani odtrhnout a jen želeli, že otce svého živého již nezastihli. – „Když jsem viděla, že otec schází,“ šeptala mi paní nevěsta ne-

božtíka, „chtěla jsem těm chlapcům psát, protože vím, jak ho milovali, ale otec nechtěl, že by se vytrhovali ze svého zaměstnání, abych jim mysl nekalila. ‚Dost jsem odměněn, že se stali z nich hodní, počestní muži!‘ pravil mi, a když k smrti se blížil, s Bohem svátostně se smířil a okolo něho jsme stály, pravil: ‚Zde jest úkol můj dokonán; umru pokojně a děkuji Bohu, že požehnal práci mojím!‘ – a tato byla jeho poslední slova.“

Co hřbitov hřbitovem stál, nebylo na něm tolik lidu a tolik pláče jako o pohřbu pana učitele, div že jeden druhého neutlačil. Na hřbitovně zdi sedělo plno dětí, kteréž nemohouce se skrze dav lidu protlačiti k hrobu, na zeď vylezly. U hrobu měl pan farář dojímavou řeč, v kteréž celý život nebožtíkův obecenstvu v pamět uvedl; jak syn jsa zámožných rodičů študiím se věnoval, v nichžto znamenitě prospíval. – Avšak po několika letech ztratili rodiče nešťastnými okolnostmi jmění a oba z toho měli smrt. – Nemaje prostředků k dalším študiím, věnoval se vychovatelství. Jsa několik let v zámožném jednom domě za vychovatele, dostal se ven za pomocníka, kde mnoho utrpěl, neboť se jeho náhledy o učitelství nikterak nesrovnávaly s jednáním a vyučováním sprostého, nevzdělaného toho učitele. Přece však dvě leta při něm vydržel. Tamodtud dostal se na lepší místo do městečka v horách, kde poznal svoji milovanou Verunku, kterou si později, když se dostal za učitele na vesnickou školu, vzal. Oba chudí měli se dosti co ohánět při skrovných příjmech; předchůdce pana učitele vyhrával po hospodách, chodil po koledě, sobctáles neodpustil ani nejchudšímu a lecjaks hleděl přijít k penězům. Pan učitel ale, smýšleje jinak o cti a vážnosti stavu svého, raději trpěl, než aby ji byl zadal, a Verunka s ním. Mladí byli, rádi se měli a láska učí trpělivosti, snesli tedy všecko. Více ho trápilo, že nemohl svými náhledy prorazit a při nejlepší vůli tak působit, jak by si byl přál. Z mnohých stran kladly se mu překážky, a největší byla sprostnost a nerozum rodičů samých. Nemoha to sám překonati a nemaje, kdo by s ním souhlasil a mu pomáhal, žádal jinám a dostal se k nám do Chvalína. Zde vedlo se mu dle přání. Žil spokojeně, vykonáváje povinnosti stavu svého s největší svědomitostí, plných třicet let. – V čase tom potkala ho bolestná rána úmrtím hodného syna a poslední leta i drahé Verunky, dokonalé to ženy, která od oltáře až k smrti věrnou mu byla po-

mocníci. Byltě co manžel a otec příkladný, co křestan nábožný, co učitel dokonalý. — Takou a větší ještě chvalořeč činil velevážený pan farář pohnutým hlasem zesnulému příteli svému — a nebylo v celém shromáždění suchého oka. — Když oba schovanci a čtyři mladí hospodáři rakev do hrobu spouštěli, hlasitě zaplakaly děti u hrobu stojící: „Ach, náš dobrý pan učitel!“ Cítily jako já a mnoho, přemnoho jiných, že se klade do hrobu srdce, kteréž pro blaho svých bližních jako pro své vlastní žilo.

Mramorový kříž se zlatým nápisem, překlenutý jasanem, stojí na jeho a Verunky hrobě, ale krásnější a trvalejší je pomník ten, kterýž sám si vystavěl v srdcích svých vděčných žáků a žákyň.